

НАРОДНЕ СПОРТИВНО-ІГРОВЕ НАЗОВНИЦТВО ЯК ЕЛЕМЕНТ СПОРТИВНОГО ТЕРМІНОТВОРЕННЯ

© Карпець Л. А., Шпанько Т. С. 2009

У статті висвітлено й охарактеризовано народне спортивно-ігрове назовництво як елемент спортивного термінотворення. Для того, щоб мати повну картину щодо розвитку спортивно-ігрового назовництва в Україні, потрібно дослідити номени, поширені в побуті, народні назви, адже сучасній науковій термінології передувала переважно народна термінологія.

The article reveals and characterizes folk sports-games nomenclature as element of sports terms creation. To have a full picture of the sports-games nomenclature development in Ukraine one must research denominations, used in common life, folk names as folk terminology anteceded modern scientific terminology mainly.

В українському суспільстві фізичне виховання завжди посідало одне з чільних місць. Сама галузь фізичної культури відзначається своєю динамікою: постійно з'являються нові види спорту, удосконалюються традиційні. Усі ці чинники сприяють проникненню спортивних номенів до широких сфер спілкування, які своєю чергою утворюють специфічну мікросистему української мови.

На сьогодні спостерігаємо деякі труднощі в спортивному номінуванні. Розвиток спортивної номінації, її впровадження відбуваються досить складно, крім того, порівняно з іншими професійними мовними аспектами спортивна недостатньо досліджена, а деякі аспекти зовсім не були предметом мовознавчих студій.

Щоб мати повну картину розвитку спортивно-ігрового назовництва, потрібно дослідити номени, поширені в побуті, народні назви, адже сучасній науковій термінології передувала переважно народна термінологія.

Досліджуючи національно-народні форми фізичного виховання, учений-теоретик В. І. Елашвілі підкреслював: «...немає у світі народу, в якого б не було своїх видів фізичних вправ і рухливих ігор, які становлять один із елементів культури та побуту» [1, с. 24]. Тому одне із наших завдань – це простежити аспект спортивної термінономінації, адже «жодна система фізичного виховання, як частина фізичної культури народу, не виникає із нічого чи шляхом простого запозичення. Нові системи створюють, використовуючи спадок минулого» [2, с. 9].

Досить актуальним для системного опису української термінології, зокрема спортивної, є реєстр і семантико-словотвірна характеристика назв народних ігор.

Педагоги, етнографи, історики, зокрема, Є. Славинецький, Я. Каменський, П. Чубинський, П. Іванов, А. Кримський у своїх наукових доробках фіксують рухливі народні ігри. Дослідник народного побуту І. Манджура описує різдвяні перегони в Україні, І. Крип'якевич їзду на санчатах: «...не раз і просто так, для приємності спускалися гринджолами по сніжній дорозі» тощо.

Важливу роль у вихованні української молоді (особливо сільської) відігравали парубоцькі громади – своєрідні об'єднання неодружених юнаків. Передусім серед них цінували фізичну силу. Переважно, під час народних гулянь учасники парубоцьких громад широко застосовували різноманітні види боротьби: «у багатьох селах молодь влаштовує гуляння, ... до того ж займається боротьбою...» [3, с. 197].

Характерною ознакою колориту української землі того часу були мандрівні борці – молоді хлопці, які ходили по селах і мірялися силою з сільськими парубками: «Давно се діялось колись, ще як борці у нас ходили по селах...» – писав у поезії «Титарівна» Тарас Шевченко. Отже, фізичне

вдосконалення слов'ян проходило в постійних іграх, забавах, змагальних вправах. Підтвердженням цьому є значний пласт рухливих ігор, які виникли в далекому минулому, й деякі з них, можливо, стали підґрунтям для певних видів спорту.

Є. Приступа та В. Пилат зазначають, що різноманітні природні умови, історичні особливості розвитку тієї чи іншої частини України наклали свій відбиток на народні ігри. Так, у степовій частині України, де багато рівних майданчиків, були розповсюджені такі дитячі ігри: метання палиці та м'яча, вибивання палицею м'яча, біг навздогін тощо. У гірських районах Галичини ширше розповсюдження отримали дитячі ігри на рівновагу, з перетягуванням, стрибками та метанням предметів у ціль (наприклад, «Забивання сокири», «Перетяжка», «Тягнути бука» тощо).

Але незважаючи на певні регіональні особливості, національні ігри мають і багато спільного. Більшість рухливих дитячих ігор віддзеркалюють процес хліборобської праці («Просо», «Гречка», «Баштан» та ін.), різноманітні особливості праці («Коваль», «Печу, печу хліб», «Забивання сокири»), соціальні та сімейно-побутові відносини («Дід та баба», «Чоловік та жінка», «Піп» та ін.) тощо. Отже, гра – це головний зміст дитячого життя (хоча ми зафіксували й ігри для дорослих).

Треба зауважити, що лише поверховий перелік дитячих та юнацьких рухливих ігор, які тією чи іншою мірою збереглися в описах, спеціальних дослідженнях, займе не одну сторінку. Тільки в одній, невеликій за обсягом праці, видрукованій у «Киевской старине», описано близько двадцяти рухливих ігор. Важливо, що дослідники, вивчаючи багатющі поклади рухливих ігор української дітвори та юнацтва, переважно, поділяють їх на весняні, літні, зимові, підкреслюючи тим самим факт, що фізичне вдосконалення підростаючого покоління було цілорічним.

Майже всі ці ігри записують етнографи, мовознавці. Зокрема, початок ХХ століття став знаменний виходом у світ «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка, де зафіксовано близько 300 народно-ігрових номенів, серед яких назв ігор – 190. На жаль, словник не подає опису більшості з ігор, але класифікує за участю у них предметів: з м'ячем «Тройник», «Високий дуб», «Дучковий», «Зелений м'яч» та ін.; з палицею «Даровище», «Жабка», «Викидний» та ін.; з камінцями «Бурда», «Капиця» та ін.; з кульками «Булка», «Свинка» та ін.; серед зафіксованих номенів трапляються *назви гравців*: кішкар, «назва одного із гравців у Плаза», кібець «назва одного із гравців дитячої гри в Перепелицю», а також *назви предметів народних ігор, інвентарю*: кізяк «рід льодини із замороженого кізяка, на якому катаються з гірки замість санок», grindжолі «маленькі сани»; *назви дій*, які виконуються під час ігор: гилити «підбивати м'яч», загилювати «вдарити палкою по м'ячу» тощо.

Словник подає й певні види спорту, і назви осіб, які займаються цими видами спорту (дамки «шахи»¹, дамниця «жінка, яка грає в шахи»).

У кінці ХІХ – на початку ХХ століття констатуємо картотеку ігрового назовництва. Але, на жаль, вивчення цього явища є недостатньо інтенсивними. Лише працівники сфери фізичної культури (тренери, учителі, науковці) звертаються у своїх наукових працях до вивчення рухливих ігор, а потім використовують на заняттях з фізичного виховання (Жарський Є., 1934; Пивоваров, 1959; Яковлев, 1992; Приступа Є., 1991 та ін.).

Поодинокі праці щодо характеристики назв народних ігор з'являються у мовознавстві. Так, зокрема, 1978 року М. Паночко в розвідці подає словотвірну характеристику назв народних ігор, аналізуючи переважно лексико-семантичний спосіб творення, наголошуючи: «словотвірний тип іменників мотивується: іменниками (Панас, В'юн, Баран, Воротар, Бик та ін.); іменниковими словосполуками (Тісна баба, Киці-баба, Квач-доганяч та ін.)». Мовознавець звертає увагу й на словотвірні типи похідних, мотивованих дієслівними словосполуками (Бити шила, Варити кашу, Плести лозу тощо). М. Паночко виділяє окремі підгрупи назв ігор за структурою сурядних і підрядних словосполук (Мисливці і качки, Білі ведмеді, Дідок і матки тощо). Отже, і на сьогодні є актуальним опис та семантико-словотвірна характеристика назв народних ігор. Це важливо для сучасної та історичної української діалектної лексикології й лексикографії, для укладачів збірників дитячих ігор, шкільних посібників із фізкультури, а також для усталення нормативного опису цієї

¹ Гра в шахи була відома в Україні ще з княжих часів (Хавін А. Л. Гімнастика розуму // Наука і культура. – К.: Знання, 1969. – С. 362, 363).

групи української спортивної термінології. Слід відзначити, що витоками багатьох популярних сьогодні ігор є народні назви, які, гадаємо, були відомими в народів деяких країн світу.

Наприклад, у вже згаданому словнику [4], є номен «Гила», «Гилка» 'рід гри з дерев'яною кулею (свинкою), м'ячем, які б'ють палицею, щоб подальше закинути'. Схожою є гра «Куля», описана А. Абрамовим, суть якої полягала в тому, що, підкидаючи дерев'яну кулю, намагаються на льоту влучити в неї короткими й товстими палицями – «шаровнями». Ця гра була популярною не тільки серед молоді, а й серед дорослих». «Словник іншомовних слів» подає тлумачення сучасної гри, популярної сьогодні особливо в Америці: «Бейсбол, безбол (англ. baseball від base – низовий і ball – м'яч) 'командна спортивна гра з м'ячем і кийком, схожа на гилку» [5, с. 92]. Нині ця гра стала відомою в усьому світі.

Народна гра на льоду «Булка», під час якої гравці ганяють палками кулю, започаткувала гру в хокей 'спортивна командна гра на льодяному (з м'ячем чи шайбою) або трав'яному (з м'ячем) майданчику' [5, с. 372].

Сучасна гра «Дартс» (спортивна гра, яка полягає в метанні стрілок-дротиків із пір'ям у круглу мішень) своїм походженням можливо зобов'язана народній грі: «Бурда», опис якої подано у «Словарі...» Б. Грінченка – 'рід дитячої гри у хлопчиків, яка полягає в метанні камінців у мішень (кам'яна плита чи шматок дошки)'. Мішенню можуть бути різні предмети, зокрема і ямки, від цього залежить і назва гри.

Отже, незаперечним є факт, що для українського народу ще з давніх часів народні ігри були невіддільною частиною життя.

Можемо з упевненістю сказати, що наші пращури мали й навички деяких сучасних видів спорту. Деякі з цих ігор видозмінено, «унормовано», створено певні положення й правила, але суть залишилася тією ж.

Майже кожен вид спорту у своєму арсеналі має ігри, які допомагають розвивати ті чи інші здібності (наприклад, у футболі для удосконалення ударів по м'ячу «Мисливець і звір», «Захист кола» та ін.; для навчання ударів по м'ячу головою: «М'яч у стінку»; «Хто краще» та ін.; для навчання влучності ударів по воротах та удосконалення ударів «Кращі стрільці», «Хто влучніше стріляє»; для навчання техніці зупинок м'яча та їх удосконалення «Король», «Естафета до стінки» та ін.).

Отже, аналізуючи сучасний стан ігроназовництва, можна зробити деякі висновки. Незважаючи на значну кількість зафіксованих назв рухливих ігор, первинні народні назви не брали до уваги (навіть мало вивчені) ні фахівці спорту, ні мовознавці. На це впливало те, що в колишньому Радянському Союзі була повна відірваність від народної діяльності (що позначилося й на мові, зокрема, не враховувався народний досвід у називанні видів спорту)². На нашу думку, заглиблюючись в історію спортивного назовництва, можна знайти цілу низку ігор, які були прообразами сучасних видів спорту.

Отже, виокреслення сучасного спортивного термінотворення залежить від багатьох чинників. Потрібно глибше вивчати народне назовництво, удосконалювати спортивну лексикографію. Адже на сьогодні маємо незначну кількість словників (і то тільки перекладних), але, як показує досвід, словники з таким обсягом, з такою неповнотою тематичних груп не можуть задовольнити навіть найелементарніші потреби фахівців. Ось чому необхідно урізноманітнити й лексикографічні описи: від перекладних переходити до тлумачних, словотвірних, культуромовних та інших словників. Такими словниками могли б користуватися викладачі спортивних навчальних закладів, учителі фізичної культури, студенти, усі, хто цікавиться спортом.

1. *Элашвили В. И. Традиции грузинской народной физической культуры и современность / В. И. Элашвили. – Тбилиси: Мецинереба, 1973. – 124 с.* 2. *Приступа С. Н. Традиції української національної фізичної культури / С. Н. Приступа, В. С. Пилат. – Львів: Троян, 1991. – 104 с.* 3. *Ястребов В. Новые данные о союзах неженатой молодежи на юге России / В. Ястребов // Киевская старина. – 1896. – Т. 5. – С. 110–128.* 4. *Словарь української мови: [у 4-х т.] – / [упор. Б. Грінченко]. – К.: Наукова думка, 1996.* 5. *Словник іншомовних слів / [за ред. О. Мельничука]. – К., 1974.*

² Це ж стосується й медичної, агрономічної, математичної та ін. термінологій.